

Nay cholg`u ijrochiligi maktabi**Maxammadjonova Guli Tolibjon Qizi**

O'zbekiston Respublikasi Madaniyat Vazirligi

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa

san'ati instituti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Nay - o'zbek milliy cholg'ularidan biri bo'lib, qadim zamonlardan xalq orasida keng ommalashkan. Arxeologik qazilmalar natijasida Samarqandning Mo'minobod qishlog'idan topilgan, bundan 3300 yil avval suyakdan ishlangan to'rtta teshikli nayni e'tiborga olsak, ajdodlrimizning juda qadim zamonlardan bu cholg'uga oshno ekanliklari ayon bo'ladi. Shuningdek, Surxon daryo hududidagi Ayritom shahristonidan topilgan sozandalarning nay, surnay chalib turgan odamlarning toshka o'yilgan tasvirlariga asoslanib fikr yuritsak, Sozandalik san'ati, xususan, nay sozining qadimiyligiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz.

Qadimiy O'rta Osiyo tarkibida bo'lgan o'zbek xalq cholg'ulari ko'p asirlik rivojlanish jarayonida o'z xususiyatlarini, tovush hosil qilish uslubini saqlab qoldi. Nay, qo'shnay, surnay, chang, tanbur, dutor, g'ijjak, ud singari milliy sozlar bizgacha yetib keldi.

Musiqiy sozlarni ilmiy asoslab berish va ularning ovoz registrlariga alohida e'tibor qaratgan holda tahlil qilish borasida qadimdan musiqa shunos olimlarimiz o'zlarining munosib hissalarini qo'shkanlar. Mashhur sozanda va hopiz, bir necha musiqiy asarlar ijodkori Borbad Marviy, musiqa shunos Xoja Abdulqodir Maroqiy, Abu Ali ibin Sino, Qutbiddin ash-Sheroziy, Darvesh Ali Changiy, Najmiddin Kavkabi, Abdurahmon Jomiy singari allomalarimiz musiqa ijrochiligini ilmiy asoslash bilan birga, o'zlari ham sozanda sifatida mashhur bo'lganlar va musiqa ilmida ulkan ma'naviy meros qoldirganlar, sozlar ixtiro qilganlar, O'tmish ustozlarimiz barcha sozlar qatorida nay soziga ham alohida e'tibor qaratganlar.

O'zbek xalq cholg'ulari o'zining betakrorligi, ovoz tarovatining rang-barangligi vaturlarining ko'pligi jihatdan dunyoda birinchi o'rinlardan birini egallab kelmoqda. Milliy musiqiy sozlarimiz juda boy va qadimiy tarixga ega. Nay ana shunday qadimiy cholg'ulardan biri hisoblanadi.. Nayda barmoq bilan bosiladigan 6 ta asosiy teshik bo'lib, ulardan tashqari puflash uchun teshik, yog'och va g'arov naylarda asosiy teshiklari orasida bitta hamda quyi qismida yana to'rtta teshiklar mavjudki, bularning barchasi nay tovushiga chiroyli tus berish uchun ochilgan .

Nayning tovushqatori diatonik bo'lib, ikki yarim oktava (birinchi oktava “lya”dan to'rtinchi oktava “re” gacha) tovush ko'lamiga ega. Ikkinchi oktava tovushidan yuqori pardalar nafas bosimini kuchaytirish yo'li bilan hosil qilinadi.Nay teshiklarini yarim ochgan holda esa xromatik tovushkator hosil qilish mumkin.Shuningdek, nayning puflanadigan teshigiga ijrochi labini pastrok yoki yuqori qo'yishi natijasida tovushni yarim pardaga farq qildirish mumkin.¹

Puflama cholg'u sozlari ilk yaratilgan nusxasida shaklangan. IX-X asrlarda yashab ijod qilgan, Sharqning buyuk allomasi Abu Nasr al-Farobiy o'zining “Kitabul-musiqiy al-kabir”² risolasida ta'riflagan Puflama cholg'u sozlari hozirgi davrimizdagi naydan deyarli farq qilmaydi. Nayning yaralishiga doir bir rivoyatda aytilishicha: “Inson paydo bo'lgandan keyin yerda o'sib turgan qamishni qirqib olib, undan teshiklar ochib, nay yasaydi va chala boshlaydi. Nayning ohangiga mahliyo bo'lgan yer yuzidagi barcha jonzot tirikchilik tashvishini unutib (sher kiyik bilan, bo'ri qo'y bilan, tulki tovuq bilan va h.k.) hech narsaga parvo qilmasdan ijrochining izidan ergashib ketaverishibdi. Buni kuzatib turgan Alloh-ta'lo yerdagi muvozanatni buzilganini ko'rib insonning qo'lidan nayni oladi va undagi mahliyo kiluvchi shirani so'rib chiqarib tashlaydi va nayni qaytarib beradi. Hozirgi nayning maftunkor ovozi o'sha shirasi so'rib olingandan keyingi huzuri bo'lsa undan oldingisining ta'rifiga so'z ojiz”. Nay ustozlari Saidjon Kalonov, Mahmudjon Muxamedov nomi elga doston bo'lgani va hozirda Halimjon Jo'raev, Abdulahad

¹ Aripov X.Q “An'anaviy cholg'u ijrochiligi (NAY)” T.2018

² РАДЖАБОВ — «Китаб-ул-муסיки» (Книга о музыке), раздел «Китаб фи ихса'ил-улум ... Abu Nasr al-Farabi, **Kitab al Musiqi al-Kabir**. Cairo: The Arab Writer, 1975 ..63 страницы

Abdurashidov, Ahmadjon Sobirov, Tohir Qahhorov, Xurshid Oripov kabi naychi sozandalar bu cholgʻuning sehrini meyorida namoyon etayotganliklarini qayd etib oʻtish joizdir.

XX asr musiqasining evolyutsion jarayonlari jadal ravishda oʻzgarishlarga uchragan boʻlib, bu xodisa eng avvalo musiqiy tilning yangilanishi bilan bogʻliq boʻladi. Asar shaklining umumiy qiymatini belgilovchi va uni tashkil qilishdagi kechuvchi ichki jarayonga - shakllanish jarayoni deb ataladi.³

Oʻtgan davr mobaynida shakllanish jarayonining asosiy vositasi boʻlgan kuyba boshqa vositalar oʻrnini, yaʼni ritm, tembr, faktura, artikulyatsiya, dinamika turli yozuv texnikalari va boshqalar keldi. Ular musiqiy asarning asosiy va yetakchi materiali sifatida shakllanish jarayoniga katta taʼsir koʻrsatadi. Xususan nay cholgʻusining oʻziga xos mungli tembri ham bu borada katta ahamiyat kasb etadi.⁴

XX asr musiqasida klassik asoslar bilan birga faktura, ritmika, melodika (melodik chiziqlilik) shu bilan birga asarning fonizm tomonlari, tembrning ulkan roli, texnikalarning qoʻllanilishi va boshqalar ham asosiy oʻringa chiqa boshladi. Ayniqsa tembr va faktura oʻzining koʻplab oʻzgarishlariga duch kelib, asarning shakllanish jarayoniga katta taʼsir koʻrsatadi. Bu masalani nay cholgʻusi misolida koʻradigan boʻlsan uning ifodaviy jihatlari, tembri va oʻziga hoz monodik fakturasi ushbu jarayonga katta taʼsir koʻrsatadi⁵

Puflab chalinadigan (Nay)cholgʻularning kelib chiqishi va rivojlanish tarixi uzoq oʻtmishga borib taqaladi. Ular boshqa musiqiy cholgʻulardan avval paydo boʻlgan ilk cholgʻudir.

Puflab chalinadigan (Nay)cholgʻularning rivojlanishi quyidagi rivojlanish bosqichi bilan chambarchas bogʻliq xolda davom etadi.

³ Фако Р. Бразилия XX столетия. М.: Издательство иностранной литературы, 1962. – 303

⁴ Фако Р. Бразилия XX столетия. М.: Издательство иностранной литературы, 1962. – 303

⁵ Лукьянов Д.М. Основы обучения игре четырьмя палками на клавишных ударных инструментах [Текст] / Д. М. Лукьянов // Современное исполнительство на духовых и ударных инструментах. – 1990. – Вып. 103. – С. 123 – 142.

XX asrning 20-yillaridan boshlab nay cholg`usi sozandalar ansambli tarkibida munosib o`rin topdi, ommalashdi va bu cholg`uning mashxur ijrochilari yetishib chiqdi. Sozandalar nomlari quyidagi jadval orqali ko`rsatib beriladi.

